

Седам деценија заштите античког наслеђа у Србији – Сирмијум, Ромулијана, Медијана и Јустинијана Прима

* majadjordjevic13@yahoo.com

¹ То су Приобална Дакија, Медитеранска Дакија и Дарданија.

Апстракт: Археолошка налазишта Сирмијум, Гамзиград – Ромулијана, Медијана и Царичин град – Јустинијана Прима у модерном периоду оснивања система заштите била су прва античка налазишта која су 1948. и 1949. проглашена за споменике културе. Градови Сирмијум и Јустинијана Прима, утврђена палата Ромулијана и царска вила Медијана издвајају се од осталих бројних античких остатака у Србији чињеницом да су већ у XIX прејознају, а у XX веку у великој мери истраживани. Ово наслеђе је веома добро научно валоризовано, објављиване су значајне расправе, монографије, студије, каталози локалних налаза. Гамзиград – Ромулијана уписан на је Унескову Листу светске културне и природне баштине, а Царичин град је одређен да буде уписан у наредним годинама. Археолошка ископавања и истраживања на овим налазиштима обављају се и данас у смањеном обиму. У последње две деценије ова налазишта се од локалитета где се обављају систематска ископавања и истраживања преображавају у кључна места за примену одрживог коришћења, презентацију и различите примене у физичкој заштити. Тај процес је делимично теоријски осмишљен и углавном се одвија у складу са сличним решењима, што се прејознају по недовољно дефинисаној презентацији, која је кључна за представљање овог наслеђа.

Кључне речи: археолошка налазишта, заштићена археолошког наслеђа, Сирмијум, Ромулијана, Гамзиград, Медијана, Јустинијана Прима, Царичин град

УВОД

Античко наслеђе на територији Републике Србије посебно је по великом броју налаза и по значајним локалитетима. Савремене границе наше државе током трајања Римског царства обухватале су територије две кључне провинције Друге Паноније и Горње Мезије, које су потом дељене на више целина и административних управа.¹ Такође, река Дунав, која значајном дужином протиче кроз Србију, била је вековна граница Римског царства, што је утицало на раст и развој појединих области у овим провинцијама. Повољан географски положај, који је омогућавао трговински транзит речним и копненим путем, као и рудна и термална богатства, додатно су омогућили развој у провинцијама. На овој територији рођени су неки од најважнијих римских императора, који су суштински одредили ток историје Римског царства. Поједини су у месту својег рођења дали да се изграде задужбине у њихову или у част њихових родитеља. Такође, ове територије често су биле на правцу похода разних племена, која су уништавала и палила насеља и градове.

Вековни сведоци значаја и богатства Римског царства – градови, виле и војна утврђења – данас су у Србији углавном грађевински остаци прекривени земљом и растињем. Градови Сирмијум и

² Брукнер 1984; Милошевић 1994; Milošević 2001; Поповић В. 2003; Jeremić 2016.

³ Срејовић 1983.

⁴ Milošević, Gavrilović 2013.

⁵ Кондић, Поповић 1977; Bavan, Ivanišević 2003; Bavan, Ivanišević 2006.

⁶ Завод је основан решењем Владе НРС 25. јуна 1947. године, а 1960. године преименован је у Републички завод за заштиту споменика културе – Београд. Први дефинисани задатак Завода био је „изналажење, испитивање, заштита и научно проучавање културно-историјских споменика НРС“, в. Јуришић 1986: 103; Чувари баштине 1998: 13; Лукић 2007: 35–36.

⁷ Растко Васић у *Историјају Археолошког института* каже: „У тој раној фази главна заслуга Института била је организовање и координација археолошког рада у Србији, па су, у сарадњи са музејима и заводима за заштиту споменика културе, била иницирана многа истраживања, а сарадници Института су учествовали на великом броју ископавања, како оних мањег обима, тако и оних у оквиру већих пројеката...“, <http://www.ai.ac.rs/institute>, приступљено у августу 2018.

⁸ Споменицима културе су на основу чл. 1 Закона о заштити споменика културе и природних реткости из 1948. године дефинисани као „покретни и непокретни предмети од историјског, археолошког, културно-историјског, уметничког или социолошког значаја“.

⁹ Предлагачи решења за заштиту ових споменика су анонимни. Свакако да су то били стручњаци који су у току Другог светског рата окупљали у оквиру Музеја кнеза Павла и Централног завода за чување старина, којим је руководио Миодраг Грбић, и који су по ослобођењу започели обимна истраживања, која се спровеле и до данас, в. Лукић 2007: 34.

¹⁰ На основу Закона о заштити споменика културе и природних реткости из 1948. године, сва културна добра одређена су као споменици културе (чл. 2), а у археолошка налазишта разврстани су на основу Закона о заштити културних добара из 1977. године (чл. 37), и уписани су у Централни регистар културних добара (чл. 73).

¹¹ Карактеристично је да су за локалитете у Сремској Митровици и за Медијану наведене катастарске парцеле на којима су забележени антички остаци.

¹² У овом случају то су били Градски музеј у Сремској Митровици и Градски музеј у Нишу, који су касније преименовани у Музеј Срема и Народни музеј Ниш.

Јустинијана Прима, утврђена палата Ромулијана и царска вила Медијана издвајају се од осталих бројних античких остатака у Србији чињеницом да су већ у XIX документовани, а у XX веку у великој мери истраживани. Археолошка ископавања и истраживања обављају се и данас у смањеном обиму и готово увек изненађују новим налазима, који расветљавају њихову прошлост.

Остаци античког града Сирмијума (латински назив *Sirmium*) налазе се испод данашње Сремске Митровице. Сирмијум је основан у I веку и до VI века је значајан административни центар провинције Друге Паноније (*Pannonia Secunda*), повремена царска резиденција и епископско седиште у ранохришћанском периоду.²

Археолошко налазиште Гамзиград, у области Црна река код Зајечара, поуздано је идентификовано као *Romuliana*, царска палата, подигнута по замисли императора Гаја Валерија Галерија Максимијана (305–311), и припада посебној категорији споменика римске дворске архитектуре везане искључиво за раздобље тетрархије.³

Археолошко налазиште Медијана (латински назив *Mediana*) представља предграђе античког Ниша (*Naissus*). Медијана је изграђена почетком IV века, у време Константина Великог (306–337), као резиденција у којој су боравили римски цареви приликом посета Наису.⁴ Налази се недалеко од реке, у близини термалних извора, а простирала се на површини од преко 80 ha.

Археолошко налазиште Царичин град смештено је у подножју планине Радан, у Пусторечком басену, на издуженом платоу између Свињаричке и Царичинске реке, у близини Лебана. То је рановизантијски град *Iustiniana Prima*, подигнут у провинцији Илирик, као задужбина цара Јустинијана (527–565). Живот у Јустинијани трајао је током VI и почетком VII века, када је прекинут словенско-аварским разарањима.⁵

Савремено проучавање, истраживање и заштита археолошког наслеђа у Србији почиње 1947. године оснивањем две нове институције културе и науке – Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије⁶ и Археолошког института.⁷ Од тог тренутка стручњаци ових установа својом делатношћу значајно утичу на степен истражености и садашње стање античких налазишта. Од оснивања 1947. до 1950. године у Заводу за заштиту и научно проучавање споменика културе израђено је око две стотине решења о проглашењу споменика културе.⁸ Велики број проглашених споменика културе у тако кратком периоду омогућила су истраживања и обимни пописи добара које су стручњаци обављали у предратном периоду.⁹ Проглашени су практично сви средњовековни манастири и сви средњовековни градови, тј. тврђаве у Србији. Из античког периода, до 1949. године, проглашена су налазишта која су већ била позната или на којима су обављана ископавања у периоду између два светска рата: Гамзиград, Сирмијум, Медијана, Царичин град, Басијана, рановизантијске гробнице у Нишу, Виминацијум и Трајанова табла. Садржај првих решења био је језгровит: после реченице са дефинисаним називом и местом налазишта, следила је строга мера да се заштићени споменик¹⁰ не сме раскопавати, преправљати, рестаурисати, дозиђивати ни рушити без претходне дозволе Завода.¹¹ У другој алинеји наведено је коме се решење доставља, а то су били власници парцела, представници среског одбора, суда (у циљу забележбе) и месни музеји.¹² Доношењем ових решења започело је ново раздобље у истраживању и заштити четири најзначајнија античка налазишта у Србији.

У водичу из 1951. године, који су приредили службеници и сарадници Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе

¹³ Панић Суреп (ур.) 1951: 185, 192–193, 199–200, 322–324.

¹⁴ У Одлуци објављеној у Службеном гласнику наведени су само спискови добара без образложења, док у Централном регистру образложења углавном нису сачувана, тако да за избор ових налазишта можемо тумачити да је настао на основу постигнутих изузетних резултата приликом археолошких истраживања до 1978. године, в. *Одлука о утврђивању нејокејних културних добара од изузетног значаја и великог значаја*, бр. 147, Службени гласник СРС 14/1979.

¹⁵ *Одлука о утврђивању нејокејних културних добара од изузетног значаја*, бр. 299, Службени гласник РС 16/1990. Поводом обележавања пет деценија рада Републичког завода приређена је публикација *Сйоменичко наслеђе Србије, нејокејна културна добра од изузетног и од великог значаја*, Београд 2007 (друго издање), а ова налазишта обрађена су на стр. 22, 31, 35 и 37.

¹⁶ Каниц I 1985: 353; Милошевић 2001: 8.

¹⁷ Мештани су користили грађевински материјал за изградњу својих кућа, а дешавало се да су шипкама пробадали тло и тражили благо, што су војне граничарске власти строго браниле и спречавале, в. Милошевић 2001: 7.

¹⁸ Милошевић 1998: 10.

¹⁹ Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, бр. 2189/48 од 9. децембра 1948. године. На основу документације у Заводу за заштиту споменика културе у Сремској Митровици, Планинска улица је опредељена као место где су касније ископаване Лицинијеве терме (лок. 29), а данашњи назив ове улице је Шећер сокак. Захваљујем се колегиницама Б. Лучић и А. Шкорић за ову информацију.

²⁰ Петар Милошевић, археолог Музеја Срема, а потом и новооснованог Завода за заштиту споменика културе, својим преданим радом обележио је историју истраживања Сирмијума, а о томе је оставио више значајних публикација.

²¹ Милошевић 1998: 10–11.

²² Јегемић 2016: 23.

НР Србије, описана су и ова четири античка споменика културе.¹³ Медијана се наводи као летњиковач римских владара и великаша; Царичин град је прецизније описан, као локалитет са кога су били познати резултати претходних обимних истраживања; Гамзиград је означен као римски каструм, а указано је и на остатке базилике на основу трагова живописа; а за Сирмијум је наведен налаз мозаика, површине 12 m², у башти у Планинској улици.

Одлуком о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја из 1979. године, а на основу чл. 72 Закона о заштити културних добра из 1977. године, Гамзиград, Царичин град и Медијана су утврђени за археолошка налазишта од изузетног значаја.¹⁴ Због научног и културно-историјског значаја Сирмијума и с обзиром на то да су утврђене границе простирања античког града, шира територија Сремске и Мачванске Митровице проглашена је одлуком донетом 1990. године за археолошко налазиште од изузетног значаја.¹⁵

Заштита античког наслеђа на тлу Србије требало би да подразумева примену концепта свеобухватне интерпретације, која је кључна за представљање овог наслеђа, као и његово очување и остављање генерацијама после нас. Анализа резултата истраживања, процеса правне и физичке заштите и најновији облици презентације могли би да укажу на закључак за могуће унапређење квалитета управљања, заштите и коришћења овог непроцењивог античког наслеђа.

СИРМИЈУМ

Феликс Каниц, који је 1869. боравио у Митровици, препознавши значај старина основао је археолошко друштво „Sirmium“.¹⁶ Римска прошлост у Сремској Митровици била је позната највише на основу случајних налаза, које су повереници слали у тад надлежне музеје у Бечу и Загребу.¹⁷ До краја XIX века поједине радове у Митровици предузели су Адолф Хитрек (1882/83) на месту гробља и капеле Светог Синерота, Шиме Љубић (1884) на простору терми у дворишту тадашње поште, као и Јосип Бруншмид (1894) на тзв. „Римском гробљу“.¹⁸

Правна заштита покренута је доношењем решења, у децембру 1948. године, за „Двориште и врт куће у Планинској улици бр. 46 у Сремској Митровици“, са образложењем да су „приликом пробних ископавања у врту куће ... нађени остаци старијих градњи, нарочито фрагменти пода у мозаику уметнички обрађени, неке веће јавне грађевине из касно римског периода...“¹⁹ Интерес за истраживања у Сремској Митровици је оживео захваљујући привредном, а следствено томе, и урбанистичком развоју и потребом за новим стамбеним објектима у близини Саве у другој половини XX века. На почетку изградње једне такве зграде у јулу 1957. године откривени су остаци римске грађевине са подним мозаицима. Покрајински завод за заштиту споменика културе из Новог Сада реаговао је забраном изградње, стављањем целе површине налазишта под заштиту закона и започео је своје ангажовање на ископавањима и истраживањима.²⁰ Истражени локалитет 1а била је управо царска палата, изграђена уз јужни градски бедем на обали Саве.²¹

Сирмијум лежи испод централног дела Сремске Митровице, а на овом простору у XVIII и XIX веку било је формирано граничарско насеље. Ареалу Сирмијума припадало је и насеље на десној обали Саве под данашњом Мачванском Митровицом.²² Антички град је био простран, окружен бедемима и рововима, унутар којих су

1. Сирмијум, изглед царске палате у оквиру заштитне конструкције

1. Sirmium, appearance of the imperial palace within the protective structure

²³ Милошевић 2001: 159–188.

²⁴ Између осталих, то су хотел „Сирмијум“, зграда Скупштине општине, Градска болница, робна кућа и др., в. Јерemić 2016: 30.

²⁵ Ivanišević 2008: 8.

²⁶ Поповић В. 2003.

²⁷ Поповић, Ochsenchlager 1976: 57–70; Јерemić 2016: 236–263.

утврђени: царска палата, хиподром, терме, хореум, форум, трговачки и занатски центар, некрополе и други објекти са многобројним покретним налазима, каменом пластиком, епиграфским споменицима и саркофазима. Испод новоизграђених квартова митровачке периферије утврђено је осам целина са некрополама, које су се простирале на свим странама на прилазу бредима римског града.²³ Сазнања о урбанистичком плану Сирмијума постепено су расла ископавањем сваког новог локалитета, укупно 85 локалитета до сада регистрованих и истражених. Најинтензивнија и најобимнија систематска истраживања изведена су у првих неколико година, док су касније то била истраживања сондажног карактера у ширим ископима или у границама будућег објекта предвиђеног за изградњу. Обим истраживања условљавала су и ограничена средства. За презентацију је било предвиђено седам, али данас је то пет локалитета, а сви остали су после обављених истраживања затрпани или је одобрена изградња савремених објеката од виталне важности за град.²⁴

Од 1962. године ископавања у Сирмијуму преузима Археолошки институт, под руководством Миодрага Грбића и Владислава Поповића. У истраживања Сирмијума од 1968. до 1972. године укључују се научници три америчке институције, а од 1973. до 1977. године и научници из Француске.²⁵ Посебан допринос тумачењу урбанизма Сирмијума дао је В. Поповић својим синтетичким радовима.²⁶ Скрећемо пажњу на југословенско-амерички пројекат истраживања хиподрома, које је обављено 1969–1971. године.²⁷ Хиподром је изграђен на јужној периферији Сирмијума почетком IV века, а своју

²⁸ То су локалитети који су данас видљиви, али и катастарске парцеле где су откривени остаци поново затрпани, а на тим местима је забрањена изградња, као коришћење у било коју сврху без дозволе Завода. У Централном регистру Републичког завода документовано је 11 решења. У њиховом доношењу учествовали су Покрајински завод у Новом Саду, основан 1954. године и Завод у Сремској Митровици, који је основан 1961. године.

²⁹ Ранији ставови су били подељени, од тога да Сирмијум треба открити и презентовати као Помпеју, до мишљења да антички остаци немају значај и да је неопходна модерна изградња. О веома важном саветовању в. Поповић Д. 1996: 70–72; Поповић Д. 1996а; Јеремић 2018: 31.

³⁰ Роровић V. 1973: 122–123.

³¹ Поповић Д. 1996: 70–72; до оснивања Завода у Сремској Митровици конзервација царске палате и других остатака обављена је по пројекту архитектке Доброслава Павловића, в. Чувари баштине 1998: 142.

³² Шкорић 2008; Шкорић 2014. Захваљујући Међународном пројекту „Ресторација унутрашње декорације просторије 16 Царске палате“, који је трајао од 2012. до 2015. године, ресторисани су фонтана и луксузни мозаични под, в. <http://www.carskapalata.rs/> и <http://zavodsm.rs/project/restoracija-unutrasnje-dekoracije-prostorije-16-carske-palate-sirmijuma/>, приступљено у августу 2018.

функцију губи у последњим деценијама овог века. Ископавања су обављена на приватним имањима, испресецаним оградама, двориштима и воћњацима а важни подаци су добијени приликом заштитних истраживања за постављање модерне канализације. Анализом археолошких резултата и пажљивом математичком реконструкцијом утврђене су димензије и изглед монументалног хиподрома. Данас се у топографији Сремске Митровице препознају обриси ове изванредне грађевине, али због густо распоређених приватних кућа и окућница није могуће презентовати остатке.

Упоредо са истраживањима, утврђивањем граница простирања античких грађевина одвијала се и правна заштита, која је прилагођавана специфичностима археолошких налазишта. У Сремској Митровици је после обављених археолошких ископавања и на предлог стручне комисије већина локалитета решењима стављана под заштиту закона.²⁸ Све пописане парцеле које су стављене под заштиту Закона о културним добрима уврштене су у урбанистичка документа, која су у Сремској Митровици доносе од 1984. године, кад је израђен први генерални урбанистички план. Заштитом је омогућена модерна изградња у границама античког града, али су претходна заштитна археолошка истраживања постала обавеза за све инвеститоре који су се определили за градњу у поменутом зонама.

На крају друге деценије XXI века ранији привредни развој у Сремској Митровици, који је нагло прекинут почетком века, споро се опоравља и пажња мештана усмерена је ка туристичким потенцијалима града и околине као извору зараде и побољшању стандарда. Потенцијал се препознаје у античком наслеђу Сирмијума. За разлику од данашњег благонаклоног односа према римским остацима, почетке заштите Сирмијума карактерише став озбиљног оспоравања и супротстављања, због чега је организовано југословенско саветовање, које је одржано у Сремској Митровици 1963. године. Учесници скупа су закључили да Сирмијум није само брига Сремске Митровице, већ је то значајан историјски споменик целе државе, те да је потребна сагласност између старих вредности и нових потреба, тако да је ово начело договорено за основу урбанистичког планирања.²⁹ О томе касније сведочи и Владислав Поповић: „Када се говори о постојању старог и новог у Сремској Митровици, често се, иако погрешно, издвајају две наизглед посебне, неповезане и једна другој стране категорије: с једне стране, остаци Сирмијума и њихових средњовековних наследника, све до граничарских дана; с друге стране, модерни град у ширем смислу јер, разумљиво, све што још увек постоји није и савремено. [...] Коегзистенција Сирмијума и Митровице није постојање једног поред другог, или једно насупрот другог, већ сајимање једног и другог у недељиву целину.“³⁰

Као сведоци историје и континуитета у модерном граду, који се убрзано развијао, неколико локалитета је конзервирано и презентовано у централној градској зони.³¹ Полазна основа презентације остатака царске палате (лок. 1а) била је да се прикажу на отвореном, што се деценијама касније показало неодрживим због утицаја континенталних климатских услова, док су атрактивни подови са великим површинама мозаика били под заштитом и невидљиви. У циљу очувања овог изузетно значајног античког објекта подигнута је заштитна конструкција, којом су наткривени постојећи остаци на површини 2.680 m². Објекат, отворен 2009. године, поред заштитног, има и музеолошки карактер, што је све обједињено у центру за посетиоце: палата је представљена у пуном сјају са откривеним мозаицима, а на осталим просторима омогућени су изложбени, едукативни, интерактивни и туристички садржаји.³²

³³ Поводом конзервације и адаптације овог простора Српско археолошко друштво одржало је годишњи састанак 1997. године у Сремској Митровици, а главна тема пленарног састанка била је расправа о заштити археолошких налазишта од изузетног значаја, в. Гласник Српског археолошког друштва 13, 1997, 431.

³⁴ ЈП за послове урбанизма Сремска Митровица у 2017. години започело је израду урбанистичког плана, који обухвата простор блока са телом, у циљу коришћења простора у складу са претежном наменом – централна зона са објектима у јавној намени, који су углавном под заштитом као културна баштина, в. <http://urbanizamsm.rs/uredjenje-prostora-oko-hotela-sirmijum/>, приступљено у августу 2018.

³⁵ Поповић Д. 1996: 71.

³⁶ Брукнер 2001: 74–84.

³⁷ Простор Житног трга, на коме су раније одржавани сусрети беседништва, после више деценија оживео је већ после првих концерата, в. *Буђење усјаваног срца – реконструкција Житног трга у Сремској Митровици*, Сремске новине, бр. 2995, 25. јул 2018. Радови су финансирани 2017. године из активности „Градови у фокусу“ Министарства културе и информисања РС.

³⁸ Брукнер 1999: 108–109; Јерemiћ 2016: 41.

³⁹ Локалитет 85 надовезује се на локалитет 37, који је истраживан 1968–1969. године, в. Јерemiћ, Поповић 2004: 284–287.

⁴⁰ Поповић, Јовић 2017; Поповић И., *Пурпурни одсјаји царског Сирмијума*, каталог изложбе у Галерији фресака у Београду, 10. децембар 2015 – 24. јануар 2016.

⁴¹ Поводом решавања статуса локалитета 85 одржан је велики број састанака, чији су кључни учесници руководиоци радова, представници Археолошког института и два завода за заштиту културних добара – Републичког и из Сремске Митровице, до сада без утврђеног решења.

⁴² Истраживања су обављена на простору предвиђеном за изградњу бензинске станице, в. Луčić, Vujović, Davidović 2018.

⁴³ Излагање Ричарда Мајлса, Универзитет у Сиднеју, и Стефана Поп Лазића, Археолошки институт Београд, в. *Пројекат Глац*, Археолошки отворени дани у Сремској Митровици, 30. август 2017.

На локалитету 31 истражена је од 1961. до 1975. године старија и млађа фаза житнице, део јужног бедема, кружна кула и део купатила. С обзиром на то да се налази у близини царске палате, објекат је дефинисан као њен економски део. Део грађевине био је уклопљен у подрумску етажу хотела „Сирмијум“, али пројекат уређења није реализован. Управа хотела је 1996. године адаптирала овај простор у дискотеку, што је имало позитиван одјек.³³ Међутим, хотел је убрзо доживео пословни пад, тако да је данас део овог комплекса затворен и неприступачан, док се простор око бедема и куле нередовно одржава.³⁴

У оквиру Музеја Срема, у делу који је намењен за лапидаријум, истражена је раскошна градска вила са мозаицима (лок. 14). Око централног простора постављени су реконструисани делови зидног сликарства, који су откривени приликом разних истраживања. У лапидаријуму су изложени камени предмети и јединствени сунчани сат.³⁵ Код југозападног градског бедема 1960–1962. године истраживана је улица са портиком, а испод камених плоча откривена је канализација. Уз ову улицу налазили су се објекти занатско-трговачког карактера, док су у једном откривене две стакларске пећи (лок. 28).³⁶ Простор је конзервиран на отвореном у троугаоном раскршћу савремених улица града, али је делио судбину свих локалитета који су били на отвореном. Реконзервација и преобликовање овог локалитета изведени су 2017–2018. године, зидови су очишћени и консолидовани, а на делу шкапре постављена су седишта у облику мањег амфитеатра.³⁷ Ранохришћанска базилика Светог Димитрија (лок. 59), која је истраживана у седмој деценији XX века, на месту где је планирана изградња стамбене зграде у атрактивној пешачкој зони, својим апсидалним делом инкорпорирана је у сутерену, који је у почетку коришћен као градска кафана.³⁸ Апсида базилике је у добром стању, у непромењивим условима, презентована у застакљеном простору и може се видети и са нивоа улице/шеталишта, али приступачност је отежана, што би свакако требало да се омогући новим пројектним решењем.

Археолошка ископавања у Сремској Митровици увек доносе нове и веома значајне налазе, који омогућавају да се развој Сирмијума што боље протумачи. Од 2000. године истражује се локалитет 85, који се налази насупрот царској палати, тако да је претпостављено да су овде откривене грађевине биле функционално повезане са палатом.³⁹ На овом локалитету откривено је 50 делова статуа од порфира, од којих су реконструисане три људске главе и једно попресе постављено на глоб.⁴⁰ С друге стране, то је простор у најужој зони града, који је отворен и небезбедан, с нерешеним истраживачким и конзерваторским статусом.⁴¹ Приликом заштитних радова 2016. године, на источној римској некрополи, у близини раније истраживане капеле Светог Иринеја, откривена је касноантичка гробница са осликаним зидовима, а на ужим странама су лик Доброг пастира и веома ретка представа тројице младића у ужареној пећи, које анђеоски спасава својим хладним дахом.⁴² Најновији пројекат аустралијско-српске сарадње, који је почео 2017. године на локалитету Глац, где се очекује откриће раскошне царске виле, припремљен је по светским стандардима. По завршетку пројекта, који подразумева истраживања, све видове документовања, конзервацију и презентацију, Сремска Митровица би требало да добије репрезентативни археолошки парк.⁴³

РОМУЛИЈАНА

⁴⁴ Каниц II 1985: 374–375.

⁴⁵ Срејовић 1983: 7.

⁴⁶ Из документације Централног регистра Републиког завода за заштиту споменика културе – Београд: Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, бр. 487/48 од 19. марта 1948. године.

⁴⁷ Срејовић 1983: 7; Живић 2010: 15–19.

⁴⁸ Мано-Зиси 1959.

Феликс Каниц 1864. године обилази Гамзиград и израђује детаљан цртеж рушевина старог града.⁴⁴ На остацима Гамзиграда у првој половини XX века нису извођена истраживања, поједини аутори овај монументални локалитет узгредно помињу у белешкама.⁴⁵

„Остаци старог града Гамзиграда, код села Гамзиграда, срез Зајечарски...“ били су стављени под заштиту државе првим решењем које се односило на античка налазишта, а које је потписао Милан Панић Суреп, директор Завода, у марту 1948. године. У наставку почетне реченице се указује на то да се ови остаци „имају сматрати општенородним добром и стављају се под заштиту државе заједно са тереном на коме су постојале старе градње.“ У образложењу решења наведено је: „Као римска тврђава, Гамзиград се изграђивао у велики град, трапезастог облика са по 6 кружних кула на свакој страни и по свом положају, обимности и обради драгоцен је споменик за проучавање прошлости наше земље, те је поступљено као у диспозитиву.“⁴⁶

Захваљујући залагању Векослава Поповића, првог управника Народног музеја у Зајечару, 1953. године почела су систематска истраживања Гамзиграда.⁴⁷ Радове је предузео Ђорђе Мано-Зиси. Ово је био почетак узбудљивог истраживања и одгонетања најзначајнијег античког налазишта у Србији. Ђорђе Мано-Зиси је мозаицима посветио посебну пажњу у свом извештају о истраживањима вршеним 1953. и 1954. године.⁴⁸ Пошто је утврдио њихова стилска својства, закључио је да мозаици потичу из времена тетрархије, или чак времена Константина, чиме је одредио *terminus post quem non* за настанак насеља. До 1963. године откривена је грађевина са мозаицима, две ранохришћанске базилике и делимично је испитана западна страна утврђења. Утврђено је да је реч о два паралелна бедема са високим кулама. Милка Чанак-Медић проучила је откривене делове

2. Гамзиград – Ромулијана, утврђена палата императора Галерија

2. Gamzigrad-Romuliana, fortified palace of Emperor Galerius

⁴⁹ Чанак-Медић 1978.

⁵⁰ Срејовић 1983: 28–20, 62–63.

⁵¹ Срејовић 1985: 51–67; Чанак-Медић, Стојковић Павелка 2010: 67.

⁵² Живић 2010а: 122–123.

⁵³ Срејовић, Васић 1994.

⁵⁴ Службени гласник РС 131/2004.

⁵⁵ У пројекту су учествовали Римско-германска комисија Археолошког института у Франкфурту, Археолошки институт у Београду, Народни музеј у Зајечару и Филозофски факултет Универзитета у Београду, в. Bülow 2009: 105–107; Петковић 2010: 39.

⁵⁶ Петковић 2010а: 167–199.

бедема и објавила целокупну реконструкцију фасаде западне капије млађег утврђења, коју красе богати исклесани украси, украшене нише и галерије.⁴⁹ Ова сазнања допринела су томе да се научно мишљење како је на месту Гамзиграда било војно или административно седиште промени, те да се ово налазиште почне тумачити као луксузна вила, палата или аристократско пребивалиште. У 1969. години откривен је подни мозаик са приказом Диониса.

Драгослав Срејовић води истраживања на Гамзиграду од 1970. до 1996. године и то је златан период кад су се десила кључна открића, која су омогућила тачну идентификацију античких остатака. Откривене су грађевине са подним мозаицима, осликаним зидовима, скулптуре од белог мермера и црвеног порфира. До 1983. ископавањима су дефинисани западни сегмент старијег и млађег утврђења, на северној половини два тракта палате, храм и грађевина са коридором, а на јужној половини, храм, једнобродна грађевина са портиком и петобродна грађевина. Поводом изложбе о резултатима радова која је у Галерији САНУ приређена 1983. године, Д. Срејовић излаже тумачење да је Гамзиград царска палата императора Галерија, део политичког програма да се императори после двадесет година владавине повуку и бораве у месту свог рођења.⁵⁰ Већ следеће, 1984. године, у југозападном делу комплекса откривен је део архиволте са прве галерије млађих западних тврђавских врата,⁵¹ са потпуно сачуваним натписом *Felix Romuliana*, чиме је потврђен назив места из историјских извора. Убрзо, приликом истраживања поред терми, откривена је глава императора Галерија, овенчаног лаворовим венцем, израђена од црвеног порфира.⁵² Д. Срејовић 1990. године почиње истраживања на брду Магури источно од утврђене палате, где је откривен сакрално фунерални комплекс. Реч је о два маузолеја и два тумула, до којих се стизало кроз капију – тетрапилон.⁵³

Археолошком налазишту Гамзиград решењем из 1966. године утврђене су границе простирања и наведне катастарске парцеле и њихови власници, тиме је допуњено решење из 1948. године. Скупштина општине Зајечар је 1990. године на основу сагледавања целокупног простора, прогласила знатно проширену околину и природни простор Гамзиграда – *Romuliane*. Бројним мерама прецизно су дефинисане забране, као и обавезе сопственика и корисника парцела. Потом је 2004. године усвојен урбанистички документ: Просторни план подручја археолошког налазишта Ромулијана – Гамзиград, којим су утврђени правила заштите, уређења и коришћења подручја плана.⁵⁴ Поводом израде овог плана стручни тим детаљно је рекогносцирао шири ареал, на основу чега је сагледано у којим зонама заштите је могуће презентовати одређене евидентирани археолошке локалитете.

У XXI веку примењене су савремене недеструктивне методе истраживања, које су дале веома интересантне податке о положају и облику грађевина изван бедема утврђене палате.⁵⁵ У току ископавања терми у југоисточном делу утврђења документовани су остаци насеља пре и после изградње царске палате.⁵⁶

Конзерваторска активност била је усклађена са археолошким истраживањима и откривањем великог броја грађевина. Конзервацију је започео Југословенски институт за заштиту споменика културе 1954. године, а од 1969. године радове води Републички завод. У име обе институције до 1987. године посебан допринос добром стању и изгледу налазишта дала је архитекта Милка Чанак-Медић. У свом докторском раду, који је објављен у часопису *Саопштења*, М. Чанак-Медић каже: „Околност да су од некадашњих грађевинских целина на овом локалитету откривени добро сачувани остаци и да су нађени бројни архитектонски делови што се на њих односе, налагала је под-

⁵⁷ Чанак-Медић 1978: 9.

⁵⁸ Чуvari баштине 1998: 140.

⁵⁹ Конзервацију мозаика изводили су Рајко Сикимић од 1957. до 1967. године, Милорад Медић до 1985. године, а наставио је Владимир Рашић. М. Медић је у дугачкој дворани, кроз коју се улазило у палату, применио метод дизања мозаика помоћу ваљка, што је претходно урадио у Хераклеји Линкестис. Мозаици су прекривени заштитним слојем песка.

⁶⁰ Стојковић Павелка 1989: 135–146.

⁶¹ Стојковић Павелка, Михаљевић 2013: 74–78. Галеријеве терме су објект који је предвиђен да се презентује, в. Стојковић Павелка 2017.

⁶² Срејовић, Васић 1994.

⁶³ <http://whc.unesco.org/en/list/1253>, приступљено у августу 2018.

⁶⁴ У Србији је обележавање 40. годишњице Конвенције о светском наслеђу, која је 2012. године имала тему „Светско наслеђе и одрживи развој: улога локалних заједница“, одржано у Гамзиграду, в. Стојковић Павелка 2013: 15–17.

⁶⁵ Каниц II 1985: 174.

⁶⁶ Оршић Славетић 1934; Петровић 1976: 15, 62; Дрча 2004: 51.

⁶⁷ Црноглавац 2016.

⁶⁸ Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, бр. 220/49 од 9. фебруара 1949. године.

⁶⁹ Сондажна ископавања обавио је Миодраг Грбић, а наставила је Љубица Зоговић.

робно испитивање свих налаза пре било каквог поступка усмереног на њихово очување. Стога се заштита откривених остатака овде није могла свести на једноставне техничке мере, већ су, ради очувања затечених делова, морале бити извршене у многим случајевима допуне како би се образовале постојане конструктивне целине. Том поступку је претходило, дакле, темељно проучавање остатака гамзиградских грађевина...⁵⁷ Применом овог принципа М. Чанак-Медић је реконструисала декоративне склопове који су припадали галеријама западне капије и кулама, а ови елементи су изложени у кули млађег утврђења, која је адаптирана у лапидаријум. Од великог броја објеката само су неки видљиви, и то они који су конзервирани, док су остали после откривања поново затрпани.⁵⁸ Презентација комплекса резиденцијалне палате био је посебан задатак, с обзиром на то да су добро сачувани подови са мозаицима.⁵⁹ Презентовани су остаци оба храма, а мали храм је делимично реконструисан.⁶⁰ Данас се у палати истичу два дворишна простора – перистили, којима је М. Чанак-Медић применом анастилозе, реконструкцијом стубова трема, остварила утисак првобитног изгледа. Ови простори заштитни су знак Гамзиграда и најпопуларнији мотиви на корицама публикација, као и на фотографијама посетилаца. Од 1987. године конзерваторске радове наставила је Брана Стојковић Павелка. Изведени су радови на заштити и реконструкцији источне капије и појединих кула млађег утврђења.⁶¹ Конзервацијом и идеалном реконструкцијом царских маузолеја на Магури бавио се Чедомир Васић.⁶²

Постигнути истраживачки резултати, научна валоризација, висок ниво правне и урбанистичке заштите, очигледна аутентичност и интегритет налазишта допринели су да је културно добро „Gamzigrad–Romuliana, Palace of Galerius“ уписано 2007. на Унескову Листу светске културне и природне баштине под критеријумима iii и iv.⁶³ Заједничким ангажовањем Републичког завода и Народног музеја у Зајечару, посебно од 2007. године, учињен је значајан напредак и континуитет у редовном одржавању налазишта, у увођењу туристичке инфраструктуре и интерактивних садржаја.⁶⁴

МЕДИЈАНА

У Брзом Броду код Ниша Ф. Каниц 1864. године обавља мања ископавања и налази под са мозаиком, а на основу историјских извора опредељује овај локалитет као насеље са вилама Медијана.⁶⁵ Радове који почињу 1932. и трају све до 1939. године воде представници Музејског друштва и Народног музеја у Нишу.⁶⁶ Откривен је део терми, део виле са перистилом и подним мозаиком, грађевина са потпуно очуваним мозаичним подом и објект за чување хране са питосима. Музејско друштво и виђенији грађани Ниша су прикупљеним добровољним прилозима 1936. године изградили зграду у класицистичком стилу – музеј изнад римске грађевине са мозаицима у циљу заштите овог изванредног налаза.⁶⁷

У фебруару 1949. године под заштиту државе стављен је „Терен код Ниша звани ’Бресје’ К. О. Горњи Матејевац“ са образложењем да „према досадашњим открићима, овај терен покрива остатке већег комплекса античких зграда бив. античке Медијане.“⁶⁸

Истраживања археолошког налазишта Медијане настављена су 1959. и ове радове водили су стручњаци Археолошког института. Неколико испитаних сонди из 1959. године и око 250 сонди у 1961. години представљале су добру основу за систематска истраживања,⁶⁹ која се с мањим или већим прекидима организују до данас.

3. Медијана, изглед царске виле пре њеног заштитног конструкције

3. Mediana, appearance of the imperial villa before the installation of the protective structure

⁷⁰ У 2010. и 2011. години у сарадњи са ДАИ из Франкфурга спроведена су геофизичка истраживања на површини од око 25 ha, в. Milošević 2011: 275–284; Милошевић, Васић, Гавриловић 2014: 66.

⁷¹ Петровић 1994; Петровић 1996: 295–300.

⁷² Vasić 2004: 79–109; Vasić 2008: 9–23.

⁷³ Zotović 1962: 194–197; Петровић 1994.

⁷⁴ У XXI веку археолошким истраживањима руководе Милоје Васић, Гордана Милошевић и Надежда Гавриловић Витас, в. Милошевић, Васић, Гавриловић 2013: 66–73; Gavrilović Vitas, Milošević 2016: 81–102.

Утврђена је граница простирања локалитета на површини од око 80 ha и постојање великог броја објеката, од којих је 20 у целости или делимично дефинисано.⁷⁰ Централни простор заузима вила са перистилом, која захвата површину од 4,7 ha, у чијем саставу су терме на западној и вишечлана грађевина на источној страни. Западно од виле налазила се житница, док је јужно, на оближњем узвишењу, био саграђен водоторањ. Привредни објекти смештени су од житнице на запад, према Наису. Око виле са перистилом концентрисане су луксузне грађевине са стубовима, декорисане мозаицима и фрескама: вила са конхама, вила са оградним зидом и вила са централним коридором. На југозападној периферији Медијане било је мање сеоско насеље са уређеним комуникацијама.

У целини су истражени комплекс виле с перистилом и термама, хореум, војничке бараке, вила с октогоном и две мање цркве.⁷¹ Налаз оставе са бронзаном оградом из паганског храма, недвосмислено указује на то да је реч о јединственом резиденцијалном комплексу.⁷² Утврђено је да је резиденцијални комплекс издвојен од осталог дела насеља оградним зидом, који формира једно велико, обимно, и два мања дворишта.⁷³ У осни комплекса, у јужној половини, откривена је монументална капија, сачувана у темељној зони. Током 2010. и 2011. године откривен је стиадијум Б, кружне основе са два правоугаона анекса са подовима, који су били украшени добро очуваном мозаиком, а зидови су имали оплату од мермерних плоча, које су нађене *in situ*.⁷⁴

⁷⁵ Milošević, Gavrilović 2013: 907–914; Васић, Милошевић, Гавриловић Витас, Црноглавац 2016.

⁷⁶ Решење Завода за заштиту споменика културе Ниш бр. 257-297-304-324-327-359-362-389 од 13. јула 1967. године.

⁷⁷ Алексић, Цветковић 2014: 193. Пун назив је Допуна одлуке о проширењу археолошког налазишта од изузетног значаја Брзи Брод – Медијана у Нишу и утврђивању заштићене околине археолошког налазишта са мерама заштите, извор: Централни регистар Републичког завода за заштиту споменика културе.

⁷⁸ Милошевић, Васић, Гавриловић. 2013: 72; Алексић, Цветковић 2014: 192.

⁷⁹ Радове на мозаицима изводили су Милорад Медић и Владимир Рашић, а од 2015. године тим којим је руководио Немања Смичиклас, в. Смичиклас, Протић, Црноглавац 2018.

⁸⁰ Васић 2004: 288–294. На овом месту додајемо да су студенти завршне 2004/05. године Архитектонског факултета припремали пројекат уређења археолошког парка Медијана и приредили различита решења, међу којима су доминирали делимична или потпуна реконструкција, в. Куртовић-Фолић и др. 2016: 54–59.

⁸¹ Руководилац пројекта и радова био је Миомир Кораћ, в. Васић, Милошевић, Гавриловић 2014: 233, нап. 6.

⁸² Васић, Милошевић, Гавриловић 2014: 233, нап. 7.

⁸³ Црноглавац 2014: 198.

⁸⁴ У оквиру активности „Градови у фокусу“ Министарство културе и информисања је граду Нишу 2018. године определило значајна средства за финализацију овог заштитног објекта. Реч је о пројекту „Виртуозна презентација вишеслојног културног идентитета модерног Ниша“, <http://www.kultura.gov.rs/cyr/aktuelnosti/na-konkursu-gradovi-u-fokusu-2018-150-miliona-dinara-za-22-projekata>, приступљено у августу 2018.

Досадашњи резултати археолошки истраживања вилу и друге објекте одређују као јединствени комплекс, царски домен, настао крајем III или почетком IV века. Велика градитељска активност у последњој деценији владавине цара Константина I (306–337) посведочена је као трансформација централног дела Медијане у резиденцијални комплекс са наглашеним концептом приказивања царске идеологије и пропаганде. Првобитна административна зграда у потпуности је променила изглед тако што су на северном делу дограђени просторија са апсидом и два богато украшена стибацијума. Употребљен је мермер високог квалитета за стубове, капителе и базе. Подови трмова декорисани су мозаицима, осликани су зидови и таванице и постављене скулптуре.⁷⁵

Завод за заштиту споменика културе у Нишу у допуни решења из 1967. године проширио је површину археолошког налазишта Медијана навођењем катастарских парцела. Прописана је мера да се не може вршити никакво дубинско копање ни орање дубље од 20 см. У образложењу је наведено да је, упркос чињници да је решењем из 1949. године забрањено дубоко орање, уочено да се тракторима за потребе корисника парцела обавља дубоко преоравање и тиме уништавају мозаици и грађевине на местима где нису испитани археолошки слојеви.⁷⁶ На основу чл. 47 Закона о културним добрима из 1994. године, којим се прописује да свако културно добро има заштићену околину, стручњаци Завода у Нишу припремили су одлуку⁷⁷ којом је проширена зона археолошког налазишта и одређена заштићена околина. Њихова укупна површина износи 150 ha. Одлука је предата Министарству културе и информисања 2007. године у даљу процедуру, а због недоумица правне комисије, ова и друге сличне одлуке нису још увек стављене на дневни ред Владе Републике Србије. На јужној половини Медијане, која је пресечена магистралним путем за Нишку Бању, раније је сондирањем констатовано више античких грађевина. Нажалост, Завод у Нишу, управо због недостатка одлуке о заштити, није успео да обави претходна заштитна истраживања на површинама где је изграђено више привредних објеката.

Конзерваторско-рестаураторски радови нису сукцесивно извођени после првих откривања остатака: започели су 1959, повремено су обављани од 1972. до 1983, а значајнији радови предузети су тек 2012. године.⁷⁸ Конзервација мозаика почела је 1975. године, а посебно се издваја рад на мозаицима у стибацијумима А и Б, који су изведени у току 2015. и 2016. године.⁷⁹ Почетком XX века циљ археолошких истраживања био је успостављање археолошког парка.⁸⁰ Концепт презентације промењен је 2007. године. Планирано је да се над вилом са перистилом и термама подигне конструкција са балоном,⁸¹ и тим поводом 2008. обављено је заштитно ископавање на површинама предвиђеним за темеље носача. Министарство културе 2010. године формира пројектни тим, чији задатак је било да реализује презентацију „Константинове виле на Медијани“, поводом обележавања 1700. година Миланског едикта.⁸² Улаз на археолошко налазиште уређен је 2012. године, када је подигнут модеран центар за посетиоце.⁸³ Међутим, од 2013. изводе се радови на подизању конструкције за балон, због чега је приступ римској вили био потпуно затворен до 2016. године. Закључно са 2018. годином, на ужим странама конструкција балона није потпуно наткривена, тако да временски услови утичу на конзервисане површине подова са мозаицима у стибацијуму Б и у сали за аудијенцију, где је глава Медузе централна фигурална представа.⁸⁴

ЈУСТИНИЈАНА ПРИМА

⁸⁵ Bavan, Ivanišević 2003: 9–12; Баван, Иванишевић 2006: 19.

⁸⁶ Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, бр. 257/49 од 12. фебруара 1949. године.

⁸⁷ Bavan, Ivanišević 2003: 12–16.

⁸⁸ Ivanišević 2008: 14–22.

⁸⁹ Баван, Иванишевић 2006: 83–87. На основу предлога архитеката Мирослава Јеремића, Чедомира Васића и проф. Ноела Дивала, моделовање су израдили Владан Здравковић и Милош Урошевић.

Радови које је 1912. године предузео Владимир Петковић на Царичином граду код Лебана били су прва стручна истраживања античког наслеђа у XX веку у Србији. Истраживање је започето на доминантном платоу, на коме су откривени остаци епископске базилике. Већ тада В. Петковић идентификује локалитет као Јустинијану Приму, град који је подигао византијски цар Јустинијан I (527–565) у близини места свог рођења. Истраживања прекинута због Првог светског рата настављена су 1936. године и трајала су до почетка Другог светског рата. У овом периоду, захваљујући стручно осмишљеним систематским ископавањима, откривене су све грађевине у оквиру бедема Акропоља: куле, источна капија, епископска базилика, крстионица, „Консигнаторијум“, централна улица са портицима и епископска палата. Започета су ископавања горњег града, а евидентирани су веома важни објекти у непосредној околини локалитета.⁸⁵ Нови вид документовања била је фотографија која је 1938. снимљена из авиона, у циљу што бољег сагледавања остатака бројних грађевина на великој површини.

Под заштиту државе у фебруару 1949. године стављена је „Царичина–Градиште (МКО Прекопчелица, Срез јабланички), као и сав терен између Свињаричке и Царичинске реке који се налази око Градишта“, а заштита се образлаже следећом намером: „да би се већ откривене градње сачувале, а читав терен научно испитао и проучио...“⁸⁶

Истраживања су настављена 1947. године. Радови су поверени новооснованом Археолошком институту, а нови руководиоци били су Александар Дероко и Светозар Радојчић. После њих, Ђорђе Мано-Зиси и Невенка Спремо Петровић поставили су плански програм истраживања, који је имао за циљ употпуњавање основа грађевина и плана града.⁸⁷ Истражене су тробродна базилика у доњем граду, триконхална базилика изван бедема града, кружни трг уз северну, источну и западну улицу горњег града, црква са криптом. Истраживања се прекидају 1968. године, да би била обновљена 1975. под руководством Владимира Кондића и Владислава Поповића. На појединим објектима су рађена додатна истраживања, а започети су радови уз јужни бедем горњег града, двојној базилици у доњем граду и једнобродној базилици на јужном платоу ван града.

Од 1978. године на иницијативу В. Поповића, дотадашња француско-српска археолошка сарадња, која се одвијала на истраживању Сирмијума, покренута је у оквиру истраживања Царичиног града и, уз објективни прекид 1990. године, од 1997. траје до данас, а руководиоци су Бернар Баван и Вујадин Иванишевић.⁸⁸ У овом периоду истражено је у целости насеље које се развијало на простору између западног бедема и главне улице доњег града, заједно са фортификацијом – јужним и западним бедемом, јужном капијом, портиком, улицом, аквадуктом.

Велики број откривених објеката на Царичином граду, очувани архитектонски елементи и добро дефинисан урбанистички план насеља омогућили су да се истраживачи позабаве архитектонском реституцијом. У оквиру Архитектонског факултета у Београду, на Катедри за визуелне комуникације, 2001–2002. године спроведен је пројекат „Визуелизације и компјутерске презентације културно-историјских локалитета“, који се наставио и у каснијем 3D моделовању Акропоља, фортификације и појединих грађевина.⁸⁹ Анимација омогућава виртуелни обилазак величанственог града и улазак у неке од најзначајнијих грађевина и атрактиван је облик презентовања

4. Царичин град – Јустинијана Прима, изглед испражених грађевина на Акропољу

4. Caričin grad – Justiniana Prima, appearance of the surveyed buildings in the Acropolis

⁹⁰ Иванишевић, Бугарски 2013: 79–84; Иванишевић, Бугарски, Стаменковић 2016: 143–157.

⁹¹ <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5539/>, приступљено у августу 2018.

⁹² <http://www.infocentarjug.rs/oglasza-rani-javni-uvod-u-plan-detajlne-regulacije-caricin-grad/>, приступљено у августу 2018.

⁹³ Конзервацију мозаика обавио је Стојадин Петковић, в. Чуvari баштине 1998: 143.

⁹⁴ Васић, Момчиловић Петронијевић 2011: 208. Изведена је конзервација на триконхалној цркви, термама ван бедема, цркви ван бедема, на делу аквадукта, двојној цркви, делу јужног бедема горњег града, делу бедема, Акропоља, епископској базилици, баптистеријуму, Консигнаторијуму и на епископској палати.

урбанизма града. На археолошком налазишту примењене су савремене недеструктивне методе истраживања, које су дале прецизне и детаљне резултате, на основу којих је добијен велики број нових података о просторном распореду грађевина: геодетско (1981. и 2006), геофизичко (2007, 2015), LiDAR (2011) и фотограметријско снимање из ваздуха (2015).⁹⁰

Вероватно због чињенице да се рановизантијски град Јустинијана Прима, на археолошком налазишту Царичин град, налази на простору који није урбанистички и инфраструктурно угрожен, те да се у оквиру дефинисаног обима Свињаричке и Царичинске реке, где су истражени остаци Акропоља, горњег и доњег града, не обављају пољопривредни радови, правна заштита овог археолошког налазишта задржала се на решењу из 1948. године. Изузетни резултати дугогодишњих археолошких истраживања допринели су да је културно добро „Caričin Grad – Justiniana Prima, Archaeological Site“ пријављено на прелиминарну Унескову Листу светске културне и природне баштине у 2010. години под критеријума ii и iii.⁹¹ Коришћење овог великог и изузетно сложеног простора биће уређено Планом детаљне регулације културно-историјског туристичког комплекса „Царичин град“, који је усвојен 2018. године.⁹²

Од осталих анализираних античких налазишта, Царичин град је у најлошијем физичком стању, а планови, пројекти, студије и саветовања у вези са тим како би ову ситуацију требало решити су бројни, али без ефикасног решења. Једноставну заштиту појединих грађевина на акропољу обавио је архитекта Слободан Ненадовић 1948–1949. године, док је 1974–1975. изведена конзервација мозаика на површини око 150 m².⁹³ Од 1972. радове на конзервацији грађевина на Акропољу преузима Завод за заштиту споменика културе у Нишу, под руководством архитектке Чедомира Васића.⁹⁴ Површина од готово 1,5 ha је археолошки истражена, а остаци грађевина рановизан-

⁹⁵ Пројекат је финансирала Европска унија, а реализовали су га Европска агенција за реконструкцију и развој (EAR) у оквиру програма Регионалног друштвеног развоја, в. Пешић 2014: 203–206.

⁹⁶ Радови нису у потпуности завршени.

⁹⁷ Пројектом „Конзерваторско-рестаураторски радови на мозаицима у крстионици и конзервација делова камене пластике на археолошком налазишту Царичин град“ руководио је Немања Смичиклас, извор архива Републичког завода за заштиту споменика културе – Београд.

⁹⁸ Чанак-Медић 1998: 24–25.

тијског града су на различитим нивоима очуваности. Давно истражене и откривене грађевинске структуре које нису конзервиране или рестаурисане доспеле су у стање непрепознатљивости и под сталним су процесом деградације услед бујања вегетације која се не одржава. Само простор Акропоља, где су објекти конзервирани и места на којима се обавља одржавање и култивисање зелених површина, одају утисак уређеног простора археолошког парка. Мозаички подови су прекривни песком и недоступни за посетиоце, осим на сасвим малим огледним површинама.

Народни музеј у Лесковцу је 2006. године реализовао пројекат под називом „Заштита културног наслеђа и туристичка презентација археолошког и историјског локалитета Царичин град“.⁹⁵ Посебно важан сегмент реализације било је уклањање сувишне вегетације и шута насталог приликом старијих ископавања појединих деоница. Побољшан је туристички информативни материјал и настављен је рад на изради 3D модела. Информативне табле постављене су 2012. године поред свих истражених грађевина. У музеју је 2015. отворена нова стална изложбена поставка, у којој су налази са Царичиног града изложени у посебној сали, а виртуелни прикази најзанимљивијих грађевина постављени су на тзв. „светлећим паноима“.

У оквиру пројекта „Љубљански процес II: рехабилитација нашег заједничког наслеђа“ од 2012. до 2014. године припремљени су техничка евалуација налазишта, студија изводљивости и менаџмент план, али без резултата у решавању бројних проблема који су уочени као кључни. Током 2010–2012. године спроведени су обимни конзерваторско-рестаураторски радови на деловима бедема и појединим кулама.⁹⁶ Последњи радови су изведени 2017–2018. године на мозаику крстионице на Акропољу и каменој пластици.⁹⁷ Мозаик је и даље покривен заштитним слојем песка док се не реши каква надстрешница ће бити изграђена на најважнијем делу налазишта. У ситуацији кад је на државном нивоу археолошко налазиште Царичин град препознато као културно добро које би ускоро требало да буде уписано на Унескову Листу светске баштине, очигледно је да би сви заинтересовани учесници требало да промене приступ у заштити овог јединственог културног добра.

ЗАКЉУЧАК

Упоредивањем четири најзначајнија античка археолошка налазишта у Србији сагледавамо да је седам деценија истраживања, правне заштите и конзервације са презентацијом протекло у успонима и падовима, сагласно друштвеној ситуацији. Очекивање да се у XXI веку поносимо уређеним археолошким парковима, којима се организовано управља и који се одрживо користе, остварује се споро и неуједначено.

Рад на ревитализацији и интегралној заштити културне баштине у смислу како се схвата у Европи само је делом остварен у Србији. Републички завод је у првих пет деценија постојања настојао да уз техничку заштиту обезбеди целовиту и савремену презентацију на Гамзиграду, где су архитектонски објекти унутар комплекса утврђене царске палате конзерваторски обрађени, а делимичном обновом је истакнута њихова вредност.⁹⁸ Античким архитектонским наслеђем Сирмијума баве се конзерватори из Завода у Сремској Митровици, а наслеђем Медијане и Царичиног града из Завода у Нишу, док стручњаци Републичког завода, надлежни за културна добра од изузетног значаја, у овом процесу учествују као даваоци мишљења, мера техничке заштите и сагласности за пројекте. Архитекте, научни

⁹⁹ Чанак-Медић, Стојковић Павелка 2010: 49–106.

¹⁰⁰ Jokilehto 1986.

¹⁰¹ До сада су подигнуте заштитне конструкције на археолошким налазиштима Виминацијум (три објекта), Сирмијум, Лепенски вир, Дреновац и Медијана.

¹⁰² Vasić Petrović, Momčilović Petro-njević 2015: 119.

¹⁰³ Мастер план је израђен 2007. године под покровитељством Владе Републике Србије и Министарства економије и регионалног развоја, <https://future-hospitalityleaders.files.wordpress.com/2012/08/master-plan-kulturnoistorijske-rute-put-rimskih-careva.pdf>, приступљено у августу 2018.

¹⁰⁴ У том контексту, помоћник министра културе у то време, археолог Миомир Кораћ, изјавио је да је намера владе да путем релевантних министарстава развија овај пројекат, у циљу промовисања римских царева рођених на тлу данашње Србије као нови државни комерцијални бренд – о наративу „Србија – завичај римских царева“ в. Кузмановић, Михајловић 2018.

¹⁰⁵ Један од локалитета био је Сирмијум, пројекат је подржало Министарство културе и информисања, а партнер на пројекту био је Завод за заштиту споменика културе у Сремској Митровици: <https://www.ekapija.com/news/863315/putevima-rimskih-careva-i-dunavskim-putevima-vina-kulturne-rute-saveta-evrope>, приступљено у августу 2018.

¹⁰⁶ Вићентијевић, Красојевић 2010: 14.

¹⁰⁷ Јокилето 2004: 10–11; Антић, Живановић 2010: 9.

¹⁰⁸ Археолошки институт у континуитету омогућава својим сарадницима усавршавање у иностранству, што се касније позитивно одражава на примену научних метода и анализу. Заводи за заштиту, на челу са Републичким, од 1990. године нису омогућили стручно усавршавање својих конзерватора ни у Србији ни у иностранству. Сетимо се да су стручњаци Југословенског института за заштиту споменика културе своје искуство градили усавршавањем и радом на културним добрима у свету и та знања применили у Србији, што се најбоље сагледава на приступу који је применила Милка Чанак-Медић на археолошком налазишту Гамзиград.

сарадници Археолошког института, већином су се бавили археолошким истраживањима, тумачењем грађевина и урбанизмом Сирмијума и Медијане. Студијска реконструкција, која је неопходна кад је реч о античким грађевинама у рушевинама, у потпуности је урађена за Гамзиград,⁹⁹ а делимично за Сирмијум и Медијану. С друге стране, архитектонска реституција урађена је за Царичин град, али ова обимна дигитална грађа није искоришћена у циљу конзервације и презентације, већ се употребљава у музејској и медијској промоцији.

До краја XX века конзерватори у Србији су следили принцип презентовања античких грађевина на отвореном са минималном реконструкцијом, уз поштовање естетског, историјског и физичког интегритета откривених остатака.¹⁰⁰ На тај начин су презентовани остаци у Сирмијуму, Гамзиграду и Акропол на Царичином граду. Тамо где одржавање није било редовно, природни процеси су деградирани откривене остатке, а уочено је да се и на конзерваторски третираним објектима ови процеси тешко спречавају уколико изостане редовно одржавање. У XXI веку започиње изградња заштитних конструкција изнад више археолошких налазишта, првенствено у циљу физичке заштите, а облици и намена одређивани су појединачно без озбиљнијег јавног дијалога конзерватора, конструктора и истраживача.¹⁰¹ Заштитна конструкција изнад римске царске палате Сирмијума је грађевина са кровним покривачем од ламелираног дрвета, који је прекривен плексигласом и обједињује разноврсне садржаје који се допуњују и усавршавају програмски, док се интерпретација палате изводи етапно. Изнад царске vile у Медијани постављена је конструкција од лучних ламелираних носача, који су прекривени пластичном мембраном, а сложеност конструкције одразила се на потребу дораде одређених инжењерских захтева.¹⁰² Овим је физичка заштита античких остатака остварена, док у будућности предстоји да се осмисли квалитетна презентација и одговарајући приступ за посетиоце.

Почетком XXI века туристичко коришћење античких археолошких налазишта обједињено је брендом „Пут римских царева“.¹⁰³ Резултат дугогодишњих научних истраживања искоришћен је за промоцију потенцијално економски одрживог пројекта, где је главни акценат стављен на налазишта која се односе на царева рођене на територији данашње Србије (Медијана и Гамзиград, са укључивањем Сирмијума и Царичиног града).¹⁰⁴ Користећи исту полазну основу да се путем заједничких маркетиншких и логистичких активности повећа број посетилаца на локалитетима (у овом случају Сирмијум) и промовише римско и винско наслеђе, Србија се 2015. године укључила у пројекат прекограничне сарадње „Пут римских царева и дунавски пут вина“.¹⁰⁵ Туристичка организација Србије препознаје ова четири налазишта као кључне локалитете за понуду у области културно-историјског наслеђа, али овај облик одрживог коришћења није довољно познат и прихваћен.¹⁰⁶

Препоруке у конвенцијама, које је Република Србија усвојила, суштински не утичу на креирање заштите античког наслеђа. Чини се да је најмање препозната Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа (Ла Валета, 1992), у којој се, између осталог, указује на то да је одрживо коришћење археолошког/културног наслеђа резултат систематског старања о наслеђу, како би у њему подједнако уживале и садашње и будуће генерације.¹⁰⁷ Од 1990. године, када је наступила економска, а потом и политичка криза, заводи за заштиту споменика културе углавном се баве решавањем проблема као што су нередовно и минимално финансирање, непостојање стратегије археолошких истраживања и сл., што директно утиче и на стратегију заштите и потребу за презентацијом и ограничено знање о конзерваторско-рестаураторским пословима.¹⁰⁸ С тим у вези, на саветовању

¹⁰⁹ Комплетна документација подразумева студију изводљивости, урбанистички план, идејно решење и главни пројекат како би се јавности и потенцијалним инвеститорима што јасније представила оправданост улагања, в. Гласник Друштва конзерватора Србије 35, 2011: 200–201.

¹¹⁰ О проблему едукације и о стању конзерваторске струке в. Павловић Лончарски 2015: 285–289.

¹¹¹ Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво (Фаро 2005) дефинише културно наслеђе као скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују, независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција, и које обухвата све видове животне средине настале интеракцијом човека и простора током времена, док се заједница повезана наслеђем састоји од појединаца који вреднују одређене аспекте културног наслеђа које желе да, у оквиру јавног деловања, одрже и пренесу на будуће генерације.

ПОРЕКЛО ИЛУСТРАЦИЈА

Сл.1. Документација Завода за заштиту споменика културе Сремска Митровица, април 2016, аутор Ђанлука Барончели (Gianluca Baronchelli).

Сл. 2. Из емисије Путевима римских императора, Завештање цара Галерија, Радио телевизија Србије 2016.

Сл. 3. Документација Археолошког инситута у Београду, авио снимак 2004.

Сл. 4. Из емисије Путевима римских императора: Откривање метрополе Илирика, Радио телевизија Србије 2016.

„Могућности презентације археолошких налазишта“, које је Друштво конзерватора одржало 2010. године, били су усвојени закључци да се формирају међуинституционални и мултидисциплинарни тимови у циљу научног доприноса и повећања културног капитала, да презентацији претходи израда комплетне документације и да се у пројектном приступу пође од очувања аутентичне суштине налазишта, водећи рачуна о примени методе анастилозе.¹⁰⁹ Последњи закључак био је да се континуираним радом на едукацији стручњака оснажи стручни и научни капацитет конзерватора, који би на основу прихваћених препорука конвенција и принципа компетентно наступали у презентацији археолошког наслеђа.¹¹⁰

На примеру најважнијих античких налазишта у Србији утврдили смо да три основна захтева – истраживање, заштита и презентација нису спроведени у пуном капацитету и потребама, иако се деценијама ради у континуитету. Археолошка истраживања која су највише извођена, на појединим површинама нису у потупности обављена да би се могло наставити са конзервацијом и презентацијом. У научном тумачењу постигнут је до сада највећи успех, а нови налази доприносе потврђивању и обогаћивању ставова. Конзерваторско-рестаураторски радови се обављају кроз индивидуални приступ без дефинисаног опредељења који принцип заступају конзерватори у Србији. Постављене заштитне конструкције, веома скуп, али ефикасан облик заштите античких грађевина, посебно оних са репрезентативним мозаицима, заправо су објекти на којима испитујемо коришћење и стичемо искуство.

Препоруке Фаро конвенције¹¹¹ обједињују све принципе истраживања и конзервације, чијом би применом стручњаци у Србији требало да осмисле јединствену визију и да унапреде заштиту и презентацију. Улазак у осму деценију без дефинисаног циља представља наставак садашњег стања, којим нико није задовољан. Променом начина размишљања, дијалогом и увођењем управљања остварићемо да, поред Гамзиграда – Ромулијане, још једно изузетно добро, Царичин град – Јустинијана Прима, буде уписано на Листу светског наслеђа, а Сирмијум и Медијана, захваљујући развијеном и унапређеном садржају, прерасту у квалитетне културно-историјске комплексе у оквиру савремене урбане средине.

Литература

- Алексић А., Цветковић И. 2014, *Проблеми заштите археолошких налазишта: примери Медијане и Царичиног града*, Гласник Друштва конзерватора Србије 38, 189–196.
- Антић И., Живановић К. 2010, *Одрживо коришћење наслеђа као предуслов успешног управљања*, Гласник Друштва конзерватора Србије 34, 9–12.
- Баван Б., Иванишевић В. 2006, *Iustiniana Prima – Царичин град*, Лесковац.
- Братанић Р. О. 1938, *Археолошка истраживања у Брзом броду*, Старица (т. с.) XIII, 199–204.
- Бругуљан В. 2000, *Извори споменичког права у Југославији*, Београд.
- Брукнер О. 1984, *Прилог проучавању урбаног развоја Сирмијума*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XI–XII (1982–1983), 5–31.
- Брукнер О. 1999, *Ранохришћанске базилике у Сирмијуму у светлу нових открића и проучавања*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XX, 105–111.

- Брукнер О. 2001, *Трговачко-занатлијска четврти у Сирмијуму*, Vestigatio Vetvstatis Александрини Цермановић-Кузмановић, Београд, 74–89.
- Васић М. 2004, *Хроника ископавања Медијане 2000–2002*, Старинар LIII–LIV (2003–2004), 288–294.
- Васић М., Милошевић Г., Гавриловић Н. 2014, *Ископавања Медијане у 2010. и 2011. години*, Старинар LXIV, Београд, 233–263.
- Васић М., Милошевић Г., Гавриловић Витас Н., Црноглавац В. 2016, *Константијинова вила на Медијани*, Народни музеј Ниш.
- Васић Ч., Момчиловић Петронијевић А. 2011, *Конзервативорски проблеми Царичиног града и могућности презентације*, Гласник Друштва конзерватора Србије 35, 205–210.
- Вићентијевић Д., Красојевић Б. 2010, *Валоризација културног наслеђа кроз културни туризам*, Гласник Друштва конзерватора Србије 34, 12–15.
- Дрча С. 2004, *Naissus*, Археолошко благо Ниша, Београд.
- Дрча С. 2006, *Медијана*, Ниш.
- Живић М. 2010, *Историјски археолошки испитивања и конзервативорско-испитивачких радова у Гамзиграду*, Felix Romuliana – Гамзиград, Београд, 15–19.
- Живић М. 2010а, *Уметничка остварења у царској палати*, Felix Romuliana – Гамзиград, Београд, 107–140.
- Иванишевић В., Бугарски И. 2013, *Прва домаћа искуства у документовању широк зона археолошких налазишта путем LiDAR технологије*, Гласник Друштва конзерватора Србије 37, 79–84.
- Иванишевић В., Бугарски И., Стаменковић А. 2016, *Нова сазнања о урбанизму Царичиног града, примена савремених метода пројекције и дејекције*, Старинар LXVI, 143–157.
- Јеремић М., Поповић И. 2004, *Археолошка испитивања Сирмијума у Сремској Мишровици на локалитетима 79 и 85 (у периоду од 2000. до 2003. године)*, Старинар LIII–LIV (2003–2004), 281–288.
- Јокилето Ј. 2004, *Конзервација и развој у историјским урбаним просторима*, Гласник Друштва конзерватора Србије 28, 9–14.
- Јуришић А. 1986, *Републички завод за заштитну споменика културе*, Гласник Српског археолошког друштва 3, 103–106.
- Каниц Ф. 1985, *Србија, земља и становништво*, I–II, Београд.
- Кондић В., Поповић В. 1977, *Царичин град, утврђени град у византијском Илирику*, Галерија САНУ 33, Београд.
- Кузмановић З., Михајловић В. 2018, *Римски цареви и конструкција идентитета у савременој Србији*, Боља прошлост, ур. Радивоје Радић, Београд, 125–144.
- Куртовић-Фолић Н., Милошевић Г., Ротер-Благојевић М., Никезић А. 2006, *Археолошки парк Медијана – могућности обнове и презентације*, Гласник Друштва конзерватора Србије 30, 54–59.
- Лукић М. 2007, *Заштита, конзервација и рестаурација у Србији – историјски преглед*, Студија изводљивости за Централни институт за конзервацију у Београду, Београд, 20–41.
- Мано-Зиси Ђ. 1959, *Прологомена уз проблеме касноантичких мозаика у Илирикуму*, Зборник радова Народног музеја у Београду II, 83–109.
- Милошевић Г., Васић М., Гавриловић Н. 2013, *Испитивања на Медијани 2010–2011. године*, Гласник Друштва конзерватора Србије 37, 66–73.
- Милошевић П. 1994, *Топографија Сирмијума*, Грађа за археолошку карту Војводине, Нови Сад.
- Милошевић П. 1998, *Резултати античких археолошких испитивања у Срему и Сирмијуму*, Гласник Српског археолошког друштва 14, 10–11.
- Милошевић П. 2001, *Археологија и историја Сирмијума*, Нови Сад.

- Оршић Славетић А. 1934, *Археолошка истраживања у Нишу и околини*, Старинар (т. с.) 8–9 (1933–1934), 303–310.
- Павловић Лончарски В. 2015, *Културно наслеђе између традиције и савремености*, Гласник Друштва конзерватора Србије 39, 286–289.
- Панић Сурепа М. (уредник) 1951, *Споменици културе НР Србије*, Београд, 185, 192–193, 199–200, 322–324.
- Петковић С. 2010, *Римски Гамзиград пре царске епохе*, Felix Romuliana – Гамзиград, Београд, 33–42.
- Петковић С. 2010а, *Ромулијана у време после царске епохе*, Felix Romuliana – Гамзиград, Београд, 167–199.
- Петровић П. 1976, *Ниш у античко доба*, Ниш.
- Петровић П. 1994, *Медијана. Резиденција римских царева*, Београд.
- Петровић П. 1996, *Медијана. Античко насеље са вилама*, Старинар XLVII, 295–300.
- Пешић Ј. 2014, *Царичин град – могућности представљања широј јавности*, Гласник Друштва конзерватора Србије 38, 203–206.
- Поповић В., Ochsenchlagel Е. 1976, *Касноцарски хиподром у Сирмијуму*, Старинар XXVI (1975), 57–70.
- Поповић В. 2003, *Sirmium, Град царева и мученика. Сабрани радови о археологији и историји*, Сремска Митровица.
- Поповић Д. 1996, *Антички локалитети у Сремској Митровици, заштићени напосредом*, Гласник Друштва конзерватора Србије 20, 70–72.
- Поповић Д. 1996а, *Оснивање Завода и његов развој*, Споменица 1961–1996. Завода за заштиту споменика културе у Сремској Митровици, Сремска Митровица, 11–24.
- Поповић И., Јовић М. 2017, *Порфирне скулптуре из Сирмијума: значење, конзервација и реставрација*, Зборник Народног музеја у Београду XXIII–1, Археологија, 313–326.
- Смичиклас Н., Протић М., Црноглавац В., 2018, *Mediana, мозаик из Сиббадијума А*, Београд.
- Срејовић Д. 1983, *Царски дворцац*, Гамзиград касноантички царски дворцац, Галерија САНУ 45, Београд, 24–66.
- Срејовић Д. 1985, *Felix Romuliana, Галеријева епоха у Гамзиграду*, Старинар XXXVI, 51–67.
- Срејовић Д., Васић Ч. 1994, *Царски маузолеји и консекрациони споменици у Felix Romuliani Гамзиград, источна Србија*, Београд.
- Стојковић Павелка Б. 1989, *Велики храм у Гамзиграду*, Саопштења XX–XXI (1988–1989), 135–146.
- Стојковић Павелка Б. 2013, *Обележавање 40. годишњице Унескове Конвенције о светској баштини*, Гласник Друштва конзерватора Србије 37, 15–17.
- Стојковић Павелка Б., Михаљевић Б. 2013, *Радови на презентацији археолошког налазишта Гамзиград – Romuliana, Галеријева епоха, у периоду од 2008–2012. године*, Гласник Друштва конзерватора Србије 37, 74–78.
- Стојковић Павелка Б. 2017, *Културно наслеђе у Ромулијани*, Саопштења XLIX, 251–262.
- Црноглавац В. 2014, *Презентација археолошког налазишта Медијана*, Гласник Друштва конзерватора Србије 38, 187–202.
- Црноглавац В. 2016, *Отварање Музеја на Медијани 1936. године. Видовдански догађај у предрајном грађанском Нишу*, Поводом 80 година отварања Музеја на Медијани, Ниш, 1–11.
- Чанак-Медић М. 1978, *Гамзиград касноантичка епоха, архитектура и историјски споменици*, Саопштења XI.
- Чанак-Медић М. 1998, *Пут ка интегралној заштити грађевинске баштине*, Чувари баштине, Београд, 21–26.

- Чанак-Медић М., Стојковић Павелка Б. 2010, *Архитектура и просторна структура царске њалаије*, Felix Romuliana – Гамзиград, Београд, 49–106.
- Чувари баштине 1998, *Чувари баштине – 50 година рада Републичког завода за заштиту споменик културе*, Београд.
- Шкорић А. 2008, *Пројекат најкривања царске њалаије Сирмијума*, Гласник Друштва конзерватора Србије 32, 71–74.
- Шкорић А. 2014, *Заштита царске њалаије Сирмијума у Сремској Мишровици*, Гласник Друштва конзерватора Србије 38, 178–180.

*

- Bavan B., Ivanišević V. 2003, *Iustiniana Prima Caričin grad*, Beograd.
- Bülow G. V. 2009, *Das deutsch-serbische Gemeinschaftsprojekt „Romuliana – Gamzigrad“*, Bericht über die Arbeitskampagnen 2004 bis 2007, Germania 87/1, 105–170.
- Gavrilović Vitas N., Milošević G. 2016, *Stibadium B of Villa with Peristyle at Mediana*, Старинар LXVI, 81–102.
- Ivanišević V. 2008, *Francusko-srpska saradnja u oblasti arheologije*, Francusko-srpska saradnja u oblasti arheologije, Beograd, 7–23.
- Jeremić M. 2016, *Sirmium grad na vodi. Razvoj urbanizma i arhitekture od I do VI veka*, Beograd.
- Jokilehto J. 1986, *A History of Architectural Conservation*, The University of York, England, ICCROM.
- Lučić B., Vujović M., Davidović J. 2018, *The Tomb with Paleochristian Wall Paintings from Sirmium*, XXIV International Limes Congress Serbia, September 2018, Belgrade–Viminacium.
- Milošević G., Peters D., Wendling H. 2011, *Geophysical Survey at Late Roman Mediana*, Старинар LXI, 275–284.
- Milošević G., Gavrilović N. 2013, *Carska ideologija u arhitekturi, umetnosti i skulpturi rimske vile na Medijani*, Zbornik radova 1700 godina Milanskog edikta, Niš, 907–921.
- Popović V. 1973, *Sirmijum – koegzistencija antičkog i savremenog grada*, Zbornik zaštite spomenika kulture XXII–XXVIII (1972–1973), 122–123.
- Tomić S. 1958, *Pravna zaštita spomenika kulture u Jugoslaviji*, Beograd.
- Vasić Petrović E., Momčilović Petronijević A. 2015, *Shelters for Archaeological Sites in Serbia: a Research Aiming to Develop Guidelines for Future Design and Construction*, Facta Universitatis, series: Architecture and Civil Engineering 13, Niš, 113–121.
- Vasić M. 2004, *Bronze Railing from Mediana*, Старинар LIII–LIV (2003–2004), 79–109.
- Vasić M. 2008, *Prolasci i boravci rimskih imperatora u Nišu krajem III i u IV veku*, Naissus I, 9–23.
- Zotović Lj. 1962, *Mediana – rimsko naselje*, Arheološki pregled 4, 194–197.

SEVEN DECADES OF THE PROTECTION OF THE ANTIQUITY HERITAGE IN SERBIA – SIRMIMUM, ROMULIANA, MEDIANA AND JUSTINIANA PRIMA

Contemporary study, research and protection of the archaeological heritage in Serbia started in 1947 through the founding of two new institutions of culture and science – the Institute for the Protection and Scientific Study of Monuments of Culture of the People's Republic of Serbia (in 1960 renamed into the Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia – Belgrade) and the Archaeological Institute in Belgrade. From their founding to 1949, the following sites from the period of Antiquity were put under the protection of the law: Gamzigrad, Sirmium, Mediana, Caričin Grad, Bassianae, early Byzantine tombs in Niš, Viminacium and Tabula Traiana.

The remains of the antique town of *Sirmium* are located under the central part of the present-day town of Sremska Mitrovica (Serbia). Sirmium was founded in the 1st century and until the 6th century it used to be an important administrative centre of the province of *Pannonia Secunda*, occasional imperial residence and the seat of a diocese in the early Christian period. The archaeological explorations that started in 1957 established that this antique town was spacious, surrounded by ramparts and trenches within which there were the imperial palace, hippodrome, public baths, horreum, forum, trading and artisanal centre, as well as necropolises. Several sites were conserved and presented in the central urban zone. The imperial palace (site 1a) was presented in the open, which decades later proved to be unsustainable on account of the continental climate conditions. In order to ensure its preservation, a protective structure has been built which covers the existing remains of the palace with large areas of floor mosaics. This has helped bring together the exhibition, educational, interactive and tourist elements. The early Christian basilica of St. Demetrius (site 59) was explored in the seventh decade of the 20th century and with its apsidal section it was incorporated into the basement of a residential building.

The archaeological site of Gamzigrad – *Romuliana* belongs to a special category of the monuments of the Roman court architecture linked to the period of tetrarchy. It is a fortified imperial palace built in line with the design of Emperor Galerius (305–311). Systematic explorations started in 1953 and they revealed buildings with floor mosaics, painted walls and sculptures made of marble and porphyry. The archaeologists defined the west and the east segments of the older and younger fortifications, two palaces, two temples and other buildings. The conservation activity was aligned with the archaeological explorations and the revealing of a large number of archaeological remains. The presentation of the residential palace's complex constituted a particular task, taking into consideration that the floors with mosaics had been well preserved. Today, there are two courtyard spaces, the peristyles, that stand out and with the application of anastylosis and the reconstruction of the porch's columns, the impression of the original appearance has been achieved. The attained surveying results, the scientific valorisation, the high level of legal and urban planning protection, the visible authenticity and integrity of the site have contributed to the inclusion of the cultural property "Gamzigrad–Romuliana, Palace of Galerius" into the UNESCO's World Heritage List of Cultural and Natural Heritage in 2007 under the criteria iii and iv.

Archaeological site *Mediana* is an imperial domain built at the end of the 3rd or the beginning of the 4th century, a residence used by Roman emperors when visiting *Naissus*. The explorations at this site started in

1932. A complex including a villa with a peristyle and public baths, horreum, military barracks, a villa with octagon and two smaller churches were surveyed in their entirety. The floors of the porches of the imperial villa were decorated with mosaics, the walls and ceilings were painted and sculptures were arranged around, while columns, capitals and bases were made of high quality marble. At the beginning of the 21st century, the goal of the archaeological explorations was to establish an archaeological park. Today, at the entrance into the archaeological site there is a modern visitors' centre, while above the Roman villa there is a protective structure with a membrane.

The archaeological site of Caričin Grad is located in the vicinity of the town of Lebane. It is an early Byzantine town built as endowment *Iustiniana Prima* in the province of Illyricum in which Emperor Justinian (527–565) was born. The life in Iustiniana went on during the 6th century and the beginning of the 7th century, when it was interrupted through devastations by the Slavs and the Avars. The explorations have been carried out since 1912. All the constructions within the ramparts of the Acropolis have been revealed: the towers, east gate, Episcopal Basilica, baptistery, "Consignatorium," central street with porticos and the Episcopal Palace. The buildings in the area of the Upper and the Lower Towns, as well as outside the ramparts, have been explored. In the 21st century, contemporary non-destructive surveying methods were applied and they provided precise and detailed results that further led to a large number of new data on the urban planning. The exceptional results of the long-term archaeological explorations have contributed to the inscribing of the cultural property "Caričin Grad – Iustiniana Prima, archaeological site" in 2010 on the UNESCO's Tentative List of world cultural and natural heritage under the criteria ii and iii. The surface area of almost 1.5 ha has been archaeologically surveyed and the remains of the edifices of the early Byzantine town are at different levels of preservation. The construction structures discovered and surveyed long ago that were not conserved or restored have become unrecognisable and are constantly exposed to the process of degradation on account of the overgrowing of vegetation that is not maintained.

Using the example of the most important Antiquity sites in Serbia we have established that three basic requirements – surveying, protection and presentation – have not been fulfilled in their proper capacity and in line with the needs, although the works have been done in continuity for decades. The archaeological explorations that were mostly carried out, in some sections were not done completely so that they can allow further work on conservation and presentation. The greatest success to date has been achieved in scientific interpretation and the new findings contribute to the confirmation and broadening of the views. The conservation and restoration works are conducted through individual approach without any defined decision as to which principle is advocated by the conservators in Serbia. The installed protective structures, a very expensive but an efficient form of protecting antique buildings especially those with representative mosaics, are constructions used for testing their own reliability and for acquiring experience. The expectation that in the 21st century we are proud of our well arranged archaeological parks that are managed in an organised manner and that are used sustainably is being met slowly and unevenly.

